

Sl. 1. Noša v Smedniku in okolici, risal K. F. Goldenstein, 1838. Ženska ima opasan predpasnik iz modrega potiskanega platna

Modrotisk na Slovenskem

Modrotisk¹ sodi v vrsto negativnega tiska, pri katerem je svetel vzorec na temni osnovi, za razloček od pozitivnega, s temnim vzorcem na svetli osnovi. Želeni vzorec se lahko dobi na dva načina: pri prvem se najprej natisne vzorec in nato blago modro pobarva, po drugem pa se najprej barva osnova temnomodro, nato pa se natisne svetel vzorec.

Že nekaj stoletij pred našim štetjem so v Aziji zgodovinsko dokazani nekateri načini tiskanja blaga, med njimi tudi tako imenovani rezervni postopek, po katerem so s čopičem nanесли na tkanino kašasto, lepljivo snov (rezervo) v obliki vzorca, nakar so tkanino modro pobarvali v hladni indigo kopeli, po končanem barvanju pa so s segrevanjem odstranili prej naneseno maso, da se je pokazal bel vzorec. V Indiji so uporabljali za tiskanje tudi modele, modrotisk so poznali tudi Kitajci.

Tiskanje blaga omenjajo nadalje antični pisatelji. Med njimi opisuje Plinij postopek tedanjega barvanja, ki je v bistvu enak, kot so ga poznali tudi pri nas. Od 6. stoletja, ko so znani zadnji sledovi modrega negativnega tiska, vse do konca 16. stoletja je bilo v navadi pozitivno tiskanje tkanine. V 17. stoletju pa so se Nizozemci ob kolonizaciji Indije seznanili s takratnim modrotiskom in uvedli na Nizozemskem tiskanje z lesenimi modeli na rezervni ali voščeni postopek. Leta 1678 je bila na Nizozemskem ustanovljena tudi prva tovarna modrotiska. Iz Nizozemske se je razširilo tiskanje tudi v Nemčijo in nato še na Slovaško in Češko. V Nemčiji in na Češkoslovaškem pa so si svoje modrotiskarsko znanje vsaj že v prvi polovici 19. stoletja pridobivali tudi slovenski tiskarji.

V sestavku podajam krajši pregled modrotiskarstva na Slovenskem v 19. in v začetku 20. stoletja, ki se je tudi pri nas največkrat odvijalo v okviru večjih mestnih, trških manufakturnih in tovarniških barvarskih obratov ali pa manjših, večinoma vaških, prav tako barvarskih delavnic. Predvsem vaški barvarji so se največkrat dodatno ukvarjali še z valjanjem sukna in s kmetijstvom.

Za razloček od nekaterih obratov s starejšo barvarsko tradicijo, kjer se je začelo, razvijalo in propadlo modrotiskarstvo v dobrem polstoletju (Tržič, Škofja Loka), so druge, nekatere sicer večje, v glavnem pa manjše barvarne in modrotiskarne obratovalle po nekaj desetletij (Mozirje, Vitanje), bodisi proti koncu 19. ali pa že na prehodu v 20. stoletje. Nadalje so bili izdelki manufakturnih in tovarniških obratov namenjeni tudi tujim in ne samo domačim kupcem, medtem ko so polkmečki-vaški barvarji in modrotiskarji zadovoljevali potrebe bližnjih ali le nekaj bolj oddaljenih odjemalcev in so večinoma barvali le prineseno blago.

1

Dosedanje raziskave modrotiskarske obrti na Slovenskem so zelo skromne. Tako premoremo le krajšo študijo Doroteje Goriškove² o barvarski obrti v Škofji Loki ob koncu 18. in v 19. stoletju ter splošnejše zgodovinske

¹ Splošne podatke o modrotisku povzemam po delu: Josef Vydra, *Der Blaudruck in der Slowakischen Volkskunst*, Prag 1954, str. 7. ss.

² Gorišek Doroteja, *Barvarska obrt v Škofji Loki, Loški razgledi VI*, 1959, str. 158—166.

podatke Ivana Mohoriča³ in Katice Kobe-Arzenškove⁴ v delih, ki obravnavajo tekstilne obrate na Slovenskem, med katerimi so navedeni tudi modrotiskarji iz Tržiča in Kranja v 19. stoletju.

Razvoj modrotiskarstva je bil tudi na Slovenskem odvisen od povpraševanja in porabe modrovine. Ker pa viri, kolikor smo mogli doslej dognati, ne omenjajo, da bi kmetice, ki so bile v 19. stoletju že glavni porabnik modrovine — bodisi za izdelovanje oblačil ali pa proti koncu stoletja za razno notranjo tekstilno opremo — pred tem časom nosile oblačila iz modrotiska, so se verjetno še na prehodu v 19. stoletje barvarji ukvarjali samo z barvanjem, ne pa tudi tiskanjem domačega platna.

Že leta 1814 pa navaja poročevalec pri opisu moške in ženske noše za Slivnico na Štajerskem, da nosijo ženske krila iz črnega lanenega platna z modrimi črtami, moški pa poleg suknenih in volnenih telovnikov tudi telovnike iz tiskanega lanenega platna.⁵ Tudi na nekaj let mlajši upodobitvi noše ima kmetica iz Savinjske doline na akvarelu Karla Russa (1811)⁶ po vsej verjetnosti pripasan platnen predpasnik s tiskanimi belimi in rumenimi cvetovi.

Številni pisani in slikovni viri nam nadalje pričajo že nekaj pred sredino 19. stoletja, da je predvsem za izdelovanje ženskih vrhnjih oblačil, tako kril in predpasnikov, postalo priljubljeno tudi barvano in potiskano domače platno. Za ilustracijo naj navedem nekaj podatkov o kmečki noši, ki pričajo o deležu modrovine v ženski noši, po posameznih območjih pred 19. stoletjem.

Tako je sporočil popisovalec koroške ljudske noše leta 1838 iz beljaškega gospostva, da nosijo ženske »krila s kratkimi živetki, ki segajo do peta in se izdelujejo večinoma iz modrega, potiskanega, doma pripravljenega platna«, medtem ko krojijo »špenzerje« in predpasnike iz barvanega platna.⁷ Z obema podatkoma pa je poročevalec tudi navedel razložek v uporabi barvanega in potiskanega platna. V istem letu so nosile ženske iz gospostva Kapla na Koroškem »ob delavnikih krila iz belega, tudi modrega potiskanega, domačega platna«⁸ in v gospostvu Rožek so se oblačile v »potiskano platno, katun ali cic.«⁹ Da je bila modrovina na Koroškem proti sredini 19. stoletja precej v modi, potrjuje še opis ženske noše za gospostvo Dobrlaves, kjer so ženske nosile modre in črne platnene ali pa tudi rožaste predpasnike čez krilo.¹⁰

Tudi iz okrajnega gospostva Planina so navedli pri opisu ženskih noš za leto 1838, da oblačijo ženske po en predpasnik »birtah«, večinoma iz potiskanega ali barvanega platna.¹¹ Za okrajno gospostvo Postojna pa imamo podatek, da so nosile ženske poleg drugih vrst kril tudi krila iz različno barvanega platna in da so najraje segale po črtastih, karirastih in rožastih vzorcih.¹²

³ Mohorič Ivan, Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču, Tržič 1960.

⁴ Kobe-Arzenšek Katarina, Prvi tekstilni obrati na Slovenskem, Ljubljana 1968.

⁵ Goetsche Serie (odslej GS), podatek za Slivnico. Arhiv Narodopisnega inštituta v Ljubljani.

⁶ Geramb Viktor, Steirisches Trachtenbuch II, Graz 1935, sl. 140.

⁷ Arhiv Slovenije (odslej AS), podatki za nošo iz leta 1838. Beljak, 18. junija, 1838, št. 17.

⁸ AS, Kapla, 1838.

⁹ AS, Rožek, 18. junija, 1838, št. 20.

¹⁰ AS, Dobrlaves, 16. 6. 1838, št. 835.

¹¹ AS, Planina, 15. 6. 1838, št. 710.

¹² AS, Postojna, 6. 6. 1838, št. 775.

Čeprav poročevalec za dolensko gospodstvo Ruperčvrh ni določno navedel, da so bili predpasniki, črni ali modri z belimi rožami, ki jih omenja, krojeni iz domačega barvanega in potiskanega platna, pa moremo to vseeno domnevati.¹³

Tudi na Goldensteinovih upodobitvah kmečkih noš iz leta 1838 moremo prepoznati, da nekatere ženske nosijo predpasnike iz potiskanega platna. Tako ima na primer ljubljanska okoličanka po vsej verjetnosti opasan predpasnik iz modrega barvanega platna, potiskanega s pikastim vzorcem.¹⁴ Enak predpasnik iz »finega in pooglajenega platna« so nosile ženske v Škofji Loki in okolici.¹⁵ Pri opisu ženske noše iz Smljednika, pa je zapisal Kordeš, da je »blago za predpasnik enako modro platno s pikami, kot smo ga ugotovili pri ženski iz ljubljanske okolice«.¹⁶ Tudi obe Bohinjki in Kranjici imata iz enakega blaga krojen predpasnik, kar velja tudi za deklice z Notranjskega. Platneni predpasniki so bili nadalje, kot moremo sklepati po upodobitvi, v navadi tudi v pokrajini med Dravo in Muro.¹⁷ Modrotiskan predpasnik, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej, izvira verjetno iz prve polovice 19. stoletja.

V drugi polovici 19. stoletja se oblačenje v modrovino nadaljuje. Tako je pri opisu ženske noše iz Savinjske doline zapisal Liebenfells za sedemdeseta leta 19. stoletja, da so ženske ob delavnikih nosile kot glavno oblačilo katunasto, večinoma modrotiskano janko, sestojčo iz krila in modrca.¹⁸ In spet za štajerske Slovence J. Pajek 1876. leta omenja, da so v navadi »janke iz sinjega druka« in »predprti« iz modrega druka.¹⁹

Po Marti Ložarjevi, ki ugotavlja, da so bili »priljubljeni povsod na Kranjskem, Koroškem in bližnjem Štajerskem modro barvani predpasniki, potiskani z belimi pikami in cvetličnimi vzorci«, povzemamo, da so nosile ženske široko krojene in »pri Firbarju« v Horjulu barvane in potiskane predpasnike v Horjulu in okolici še pred prvo svetovno vojno.²⁰

Še živeče ljudsko izročilo pa omenja tudi za druga območja, da so še po prvi svetovni vojni nosile ženske oblačila iz barvanega in potiskanega domačega platna, tako na primer v Slovenskih goricah krila, poimenovana kar »drukance« po vrsti blaga, iz katerega so bila krojena.²¹ Vsaj proti koncu 19. stoletja pa so zlasti pri premožnejših — podatek velja prav tako za Slovenske gorice — pregrinjali postelje s pregrinjali iz »druka«, modrega z rožami.²²

V okolici Vitanja so prav tako med prvo svetovno vojno nosile ženske oblačila iz platnenega ali bombažnega druka, za delovne srajce so ga rabili tudi nekateri moški,²³ enaka pričevanja so tudi iz Prlekije.²⁴

¹³ AS, Ruperčvrh, 16. 6. 1838, št. 19.

¹⁴ Carniolia, Ljubljana 1844, sl. 1.

¹⁵ Isto, sl. 9.

¹⁶ Isto, sl. 2 in Kordesch Leopold, str. ...

¹⁷ F. K. Goldenstein, Slowianscizna, sl. 65—68.

¹⁸ Liebenfels za leto 1873—1882, cit. po Geramb, o. c. str. 257.

¹⁹ Pajek J., Noša štajerskih Slovencev, Zora 1876, str. 93.

²⁰ Ložar Marta, Krila, predpasniki in pasovi, Slovenski etnograf II, 1949, str. 63.

²¹ Makarovič Marija, Terenski zapiski, Ljutomersko-Jeruzalemske gorice 1972, Mihalovci, Cuber.

²² Isti, Cuber.

²³ Isti, Vitanje 1964 in 1973.

²⁴ Isti za Prlekijo (Cuber, Mihalovci).

Sl. 2. Zakmašna noša iz tiskanine, Vitanje 1964

Navedeni podatki, ki govorijo o deležu modre tiskanine, predvsem v ženski noši, nam istočasno še povedo, da je bilo barvano in potiskano platno v navadi vsaj že v prvi polovici 19. stoletja na Gorenjskem, Koroškem, Štajerskem in na Dolenjskem. Verjetno pa proti koncu stoletja tudi na vzhodnem Štajerskem.

Proti koncu preteklega stoletja opazamo, da zamenjuje ročno barvano in potiskano domače platno ali tudi bombažno blago, vedno bolj industrijsko izdelana modrovina. Ta je postala priljubljena za izdelovanje ženskih oblačil in je na deželi, zlasti pri starejših ženskah, upoštevana še danes, tako za obleke kot predpasnike. V Beli krajini, zlasti v Poljanski dolini, predstavljajo oblačila, krojena iz kupljene modrovine, značilno varianto v noši na prehodu iz bele noše v temno. Saj so nekaj pred prvo svetovno vojno nosile ženske zlasti ob delavnikih najprej gornja oblačila, bluze in predpasnike krojene iz tiskanine, h belemu, platnenemu ali bombažnemu krilu.²⁵

Iz modrega tiska krojeni predpasniki pa so bili med vojnama in po njej tudi po mestih priljubljeni dodatek k delovni opravi mestnih gospodinj, ki so tako kot kmečke cenile zlasti za delovne predpasnike na obe strani tiskano modrovino, ker so ga, kadar je bil umazan ali če je stopil gost v hišo obrnile še na drugo stran.

2

Pobudo za ustanavljanje in obratovanje modrotiskarskih delavnic ali vsaj delno preusmerjanje že obstoječih barvarn za dodatno tiskanje blaga so nedvomno dajale v 19. stoletju zadostne količine domačega platna. Viri nam sicer pričajo, da so bili barvarji v Škofji Loki, Trziču in Radovljici že 1673. leta, ko so tedaj tudi pristopili k novoustanovljenemu cehu v Kranju²⁶, vendar bi na podlagi celotnega gradiva težko trdili, da so se začeli na Slovenskem ukvarjati z modrotiskarstvom kaj dosti pred 19. stoletjem. Na splošno so naši najmočnejši modrotiskarski obrati manufakturnega značaja delali z večjo močjo v prvi polovici 19. stoletja, ko so tiskali večje količine domačega, navadno prinešenega blaga, platna za kmečke potrebe ali pa tudi že bombažnega blaga.

Kot omenjajo obrtni in industrijski zgodovinarji,²⁷ je bila v prvi polovici 19. stoletja pomembna rokodelska delavnica, barvarna in modrotiskarna v Trziču v družini Peharcev pri Firbarju, kot podobno poimenujejo tudi drugod po Sloveniji barvarske in modrotiskarske obrate.

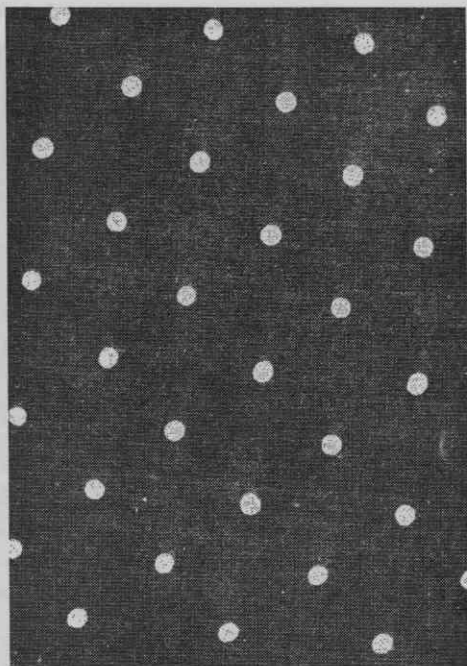
Tako je Jožef Peharc (1790—1856) na ljubljanski obrtni in industrijski razstavi leta 1844 razstavil 25 kosov svojih manufakturnih izdelkov. Poročila o tej razstavi pravijo, da je bil v čisti izdelavi ter živih pristnih barvah in odlični apreturi nedosegljiv. Peharc je izdeloval blago, ki je po svoji cenenosti konkuriralo po vsej avstro-ogrski monarhiji, na posebni napravi z barvnimi valji pestrih vzorcev. O precejšnji proizvodnji priča poročilo za sredino 19. stoletja, ko je omenjeni mojster izdelal letno nad 15.000 kosov barvaste in tiskane kotenine, ki so jo na hitro razprodali po alpskih krajih in tudi po Primorju.

Druga pomembna družina tekstilnih mojstrov v Trziču, ki je zakladala tako mestne kot kmečke prebivalce, je bila družina Polak. Med njimi velja omeniti Gašperja

²⁵ Isti za Poljansko dolino 1972 in 1973 (Predgrad).

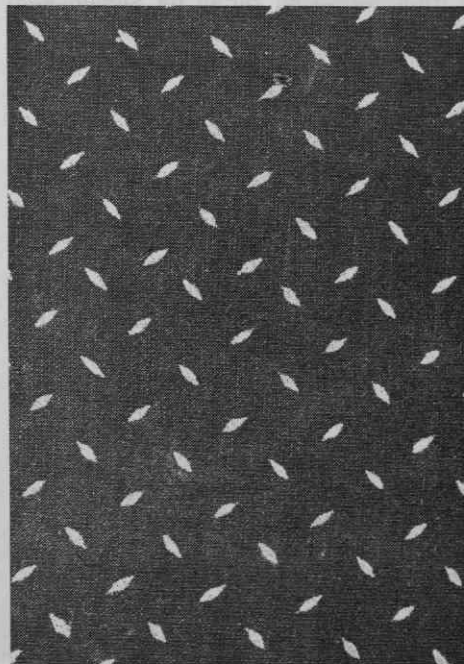
²⁶ Blaznik Pavle, Škofja Loka in loško gospostvo (973—1803), Škofja Loka 1973, str. 273.

²⁷ Cit. pod opombo 3, 4.

Sl. 3. Modrotiskano blago, vzorec za moško srajco, Vitanje okoli 1930

Sl. 5. Modrotiskano blago, vzorec za moško srajco, Vitanje okoli 1930

Sl. 4. Modrotiskano blago, vzorec za ženske obleke, Vitanje okoli 1930

Sl. 6. Modrotiskano blago, vzorec za moško srajco, Vitanje okoli 1930

Polaka (1800—1880), ki je kot usnjarski pomočnik prepotoval vso Nemčijo in delal več let v tovarni kotenine C. A. Mann v Berlinu, kjer se je tudi izučil tkalstva, barvarstva in apretiranja. V hiši, kjer je danes tržiški muzej, je ustanovil manufakturo kotenine in barvarno. Tudi on je leta 1844, obenem s Peharcem, na ljubljanski obrtni razstavi predstavil svoje izdelke. Za ilustracijo naj o razstavi citiramo poročilo Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novic, ki pravi, »da je Karel Polak, fabrikant in farbar v Tržiču, umeten mojster svojega rokodelstva, so nam lično farbari višnjevi pavolniki in pertene rute očitno pokazale«. In nadalje o obeh razstavljalcih: »Veliko tavžent vatlov imenovanega pavolnika ta dva mojstra na leto izdelata in s svojo robo kmetice cele kranjske dežele in drugih bližnjih krajev oblačita. V hvalo teh dveh mojstrov še tole pristaviti, da so že večkrat Nemci in Čehi si veliko prizadevali enako blago izdelovati, toda imenovana mojstra sta jih vselej prekosila.«

Obe manufakturi sta prenehali obratovanje okoli leta 1900.

Čeprav se že sredi 18. stoletja omenja barvarski mojster Lovro Pirc, ki je delal v Kranju in je njegovo delo nadaljeval njegov sin Andrej, je doživel barvarstvo in verjetno tudi v tem času vpeljana modrotiskarstvo večji vzpon šele za Metoda Pirca (1866—1891). O uspešnem poslovanju pričajo zajetne knjige. Pirčeve izdelke so naročali iz vseh večjih slovenskih mest, največ iz Ljubljane. Naročila pa so prihajala v veliki meri tudi z Dunaja, iz Prage, Trsta, Linza in Celovca in drugih avstro-ogrskih mest. Še leta 1895 so, kot razberemo iz skrbno vodenih zvezkov o poslovanju obrata, pretežno barvali kotenino v črno in višnjevo barvo, ko so kmetje prinašali v barvanje rute, obleke, nogavice itd. Verjetno pa so tudi še v tem času po želji tiskali domače platno.

Več kot stoletje uspešno delujoča barvarna in tiskarna, ki je zakladala s svojimi črno barvanimi ali modro potiskanimi izdelki tudi precejšen del ženskih samostanov po monarhiji, je prav tako morala prenehati obratovanje 1922. leta zavoljo konkurence cenениh tovarniških izdelkov. Mogočna »monga« in »preša« iz konca 18. stoletja, ki sta še ohranjeni, obenem s knjigami in posameznimi modeli za tiskanje, pričata o obratovanju te delavnice.

Za izdelki tržiških in kranjskih mojstrov ni zaostajala modrotiskanina škofje-loških barvarjev in tiskarjev. Pretežno v prvi polovici 19. stoletja je v Škofji Loki obratovalo v predmestju Karlovec kar 6 barvarjev. Med njimi srečamo imena Martin in Anton Sušnik, Jakob Vilfan in najpomembnejše med njimi Jurija Pokorna (1800—1875), ki je imel v Loki največjo barvarsko delavnico in je tudi najdlje časa delal. Kot po nekaterih drugih krajih, se je tudi tukaj še danes ohranilo domače ime »pri Firbarju«.

Medtem ko se je tržiški mojster Polak priučeval tej obrti v Nemčiji, se je Jurij Pokorn izučil na Češkem, o čemer priča učno pismo iz leta 1872, izstavljeno v Schenkenfeldu, kjer je bil štiri leta barvarski pomočnik pri mojstru Alojziju Gerbecu. Pomagala sta mu dva pomočnika z Moravskega. Jurijevi nasledniki so med prvo svetovno vojno prenehali obratovanje, ko so tudi kmetje s Črnega vrha nad Polhovim Gradcem, ki so najdalje prinašali domače platno v delo, opustili pridelovanje platna.

Navedli smo le nekaj pomembnejših večjih barvarskih in modrotiskarskih obratov, statistična poročila o obrteh na Kranjskem iz druge polovice 19. stoletja, v katerih so navedeni tudi podatki o gornjih delavnicah, pa pričajo, da se je ukvarjalo z barvarstvom še sredi 19. stoletja precej več mojstrov. Vendar moramo ta poročila upoštevati le do določene mere. Pod imenom »barvarjev« so

zagotovo upoštevani tudi modrotiskarji, vendar ni nujno, da se je vsak barvar ukvarjal tudi z modrotiskarstvom. Saj premoremo podatke — celo za večje barvarske obrate, ki so delali v 19. stoletju — da so se pretežno ukvarjali z barvanjem in so tiskali tako rekoč le »po želji«.²⁸

Tako je bilo leta 1852 registriranih na območju Kranjske kar 48 barvarjev, ki so bili razporejeni po večjih in manjših krajih, kot so Ljubljana, Tržič, Škofja Loka, Kranj, Idrija itd. Leta 1870 jih je bilo v vsem zborničnem okraju 36, čez dve leti 30 in 1880 samo še 24 in sicer v okraju Ljubljana (3), v Vipavi (1), v Račah (1), v Kranju (1), Loki (3), Tržiču (1), Ljubljana okolica (1), Litiji (1), Idriji (2), Kranjski gori (3), Radovljici (3), Novem mestu (1), Brdu (1), Kamniku (2).²⁹

Primerjava skupnega števila barvarjev nam pokaže, da je malo manj kot v treh desetletjih opustilo barvarsko obrt kar 24 registriranih obrtnikov. To vsekakor priča, da se je poraba barvanega in tiskanega domačega platna in kotenine zmanjšala, ker so se čedalje bolj uveljavljale industrijsko izdelane tkanine.

Po drugi strani pa so nam omembe v literaturi, predvsem pa terenska raziskovanja pokazala, da je proti koncu 19. in še na prehodu v 20. stoletje delovalo na Slovenskem še nekaj več barvarskih obratov; ti so večidel tiskali vzorce na prineseno domače platno, ki so ga v tem času še izdelovali po okoliških, predvsem hribovskih vaseh. Večinoma pa ti obrati niso imeli značaja večjih obrti, saj so se ukvarjali dodatno še s kmetijstvom in zato po drugi strani tudi niso bili vedno registrirani kot obrtniki.

Prav te delavnice — v njih so barvali in tiskali domače platno ali pa tudi kupljeno blago, ki so ga prinašali domačini, večidel le priučeni »obrniki«, ki so se morali dodatno ukvarjati še s kmetijstvom, ker jim barvarstvo ni dajalo dovolj rednega zaslužka — so do zadnjega krile potrebe tistih, največkrat hribovskih naselij, kjer so še nekaj let po prvi svetovni vojni sejali in predelovali lan za domače platno, namenjeno barvanju in tiskanju.

Med temi je bila nedvomno najpomembnejša Hofbauerjeva Firbarija v Vitanju, ki je prenehala obratovati med prvo svetovno vojno. Barvar in tiskar Hofbauer se je preselil v Vitanje iz Mozirja okoli leta 1884, kjer je imel tako kot v Vitanju tudi delavnico (obrat) za valjanje sukna in raševine. Platno in kotenino je barval še njegov sin, kot smo omenili, nekako do pred prve svetovne vojne, ko so ljudje začeli vedno bolj kupovati blago od potujočih kramarjev, ki so po vaseh prodajali vse mogoče, kajpada tudi upoštevani, tovarniško izdelani »druk«. Kot pomni sedanji lastnik, so najdlje nosili platno v barvo in tiskanje kmetje iz hribovskih vasi in okolice Slovenj Gradca.

Okoli 200 ohranjenih modelov za tiskanje priča, da je Hofbauerjeva firbarija, ki je sicer delala le za okoliške in nekaj bolj oddaljene odjemalce, premogla toliko vzorcev kot večji obrati. Nekaj češke literature, ki jo še vedno hrani Hofbauer, pa priča, da so se barvarji izpopolnjevali tudi s tujimi priročniki.³⁰

Proti koncu 19. stoletja je delal, kot priča izročilo, v Mozirju barvar in tiskar Pepelnjak, ki je predvsem kupoval rjavo kotenino, jo ustrezno pobarval in potiskal, nato pa prodajal kmeticam za delovne »firtuhe«, predpasnike.³¹

²⁸ Kobe-Arzenšek, o. c., str. 20.

²⁹ Podatki povzeti po Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain (zu Laibach) in Jahre 1852. Laibach 1853 — isti, za 1870, Ljubljana 1870 — isti za 1880 (str. 446).

³⁰ Makarovič, TZ za Vitanje, 1973.

³¹ Isti, Mozirje, 1973.

Platno so nadalje barvali in tiskali, kot omenja Ložarjeva, tudi v Horjulu.³² Starejši ljudje iz Slovenskih goric (Cuber) se še spominjajo, da so nekako do druge svetovne vojne nosili barvat domače platno v Središče ob Dravi.³³ Pri nadrobnejšem raziskovanju pa bi verjetno ugotovili še več barvarskih obratov, kar pa ne bi prineslo bistveno novih spoznanj.

3

O modrotiskarski dejavnosti mestnih in vaških obratov pričajo ohranjeni modeli za tiskanje, vzorčniki in druge modrotiskarske in barvarske priprave. Muzejske zbirke v Ljubljani, Škofji Loki, Trziču, Kranju hranijo okrog 400 modelov, ki so pripadali delavnicam iz Škofje Loke, Trziča, Kranja, Vitanja in Motnika.

Vzorci predstavljajo zelo priljubljene pike, ter bolj ali manj stilizirani rastlinski motivi in geometrični liki, največkrat vkomponirani v vijuge ali proge. Na podlagi popolnejših zbirk modelov iz Škofje Loke, Vitanja in Trziča moremo sklepati, da so v vsakem barvarskem obratu, kjer so se ukvarjali tudi s tiskanjem, premgli poleg preprostejših modelov za tiskanje tudi bogatejše. Čeprav zatrjujejo potomci barvarjev, da so bili najbolj priljubljeni bolj preprosti vzorci, nam število ohranjenih modelov priča ravno nasprotno. Verjetno pa je, da so za prodajo namenjeno blago tiskali z bogateje ornamentiranimi modeli.

Čeprav imamo podatke, da so barvarji sami izdelovali modele in da se je v Trziču naselil verjetno sredi 19. stoletja modlar Anton Berger, »v čigar družini so izdelovali modele z rožnatimi vzorci za tiskanje blaga«,³⁴ se ne moremo pridružiti domnevi, da so modele izdelovali pri nas. Izdelovanja lesenih modelov bi se kak domačin morda še lotil, za modele s kovinskimi zatiči in vložki pa so bili potrebni prav posebni stroji, ki jih pri nas nikjer ne zasledimo. Po drugi strani so vsi modeli, ki jih hranijo muzeji iz raznih krajev, povsem enaki in tako je verjetnejša domneva, da so k nam prihajali od drugod, iz enega ali istega središča.

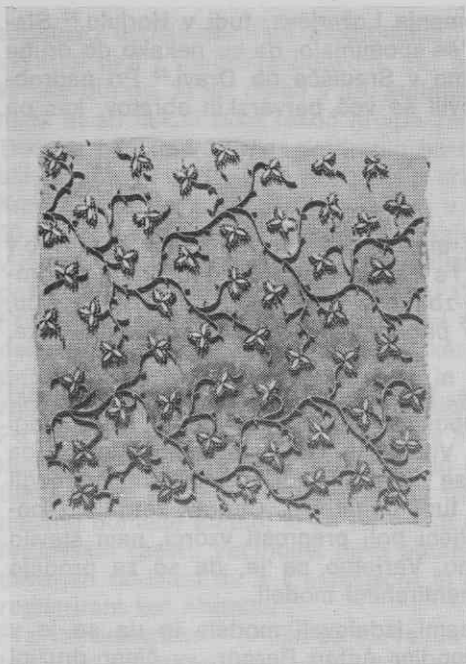
Tudi na Slovenskem so tiskali z modeli treh vrst. Med preprostejše in najbrž tudi starejše, ki so jih rabili sicer tudi še v 19. stoletju, sodijo leseni modeli s skromnejšimi vzorci. Na splošno pa so v 19. stoletju po vseh delavnicah prevladovali modeli, katerih vzorci so sestavljeni iz medeninastih igel, zatičev in travov ter redkeje modeli, sestavljeni iz medeninastih in lesenih ornamentov. Enako kakor tuji modeli imajo tudi slovenski na vogalih zabite medeninaste žebličke, ki puščajo po blagu točke, po katerih nadaljuje tiskar vzorec. Prav tako je večina modelov označena s številko vzorca, le posamezni imajo vrezani začetnici lastnika ali izdelovalca.

Modele so izdelovali iz trdnega, nevlaknatega, običajno hruškovega lesa. Ploskev modela, ki se je ravnala po širini platna oziroma bombažnega blaga, meri približno 18 do 22 cm, s čimer je bilo s trikratnim pritiskom modela prekrito blago po širini. Med modeli je tudi nekaj manjših, podolgovatih in namenjenih za tiskanje bordur na ženskih rutah in culah. Barvar Gašper Polak iz Trziča je

³² Ložar, o. c. str. 63.

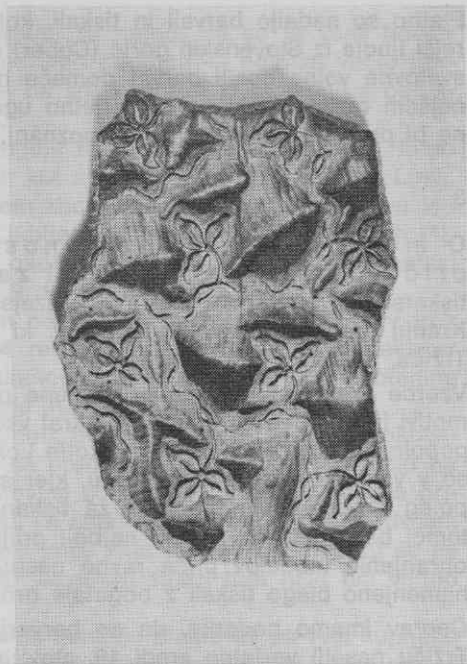
³³ Makarovič, TZ, cit. pod op. 21.

³⁴ Mohorič, o. c. str. 13.

Sl. 7. Model za tiskanje blaga, Škofja Loka, 19. stoletje, SEM 1728

Sl. 9. Model za tiskanje blaga, Vitanje, 19. stoletje, SEM 9603

Sl. 8. Model za tiskanje blaga, 19. stoletje, SEM 2073

Sl. 10. Model za tiskanje blaga, Tržič, 19. stoletje

označeval svoje izdelke z zaščitnim znakom, o tem nam priča ohranjeni model z njegovim imenom.³⁵

4

Ker so se barvarji, »firbarji ali ferbarji«, največkrat dodatno ukvarjali še s kmetijstvom, so bile modrotiskarske delavnice, »ferbarije«, situirane v sklopu kmečkih domačij (Vitanje, Žiri) ali pa so bile tudi mogočne samostojne manufakturne zgradbe (Kranj, Tržič). Temu primerno je bila nameščena tudi »munga« za likanje pobarvanega in potiskanega blaga. Do danes sta se ohranili edinole mungi v Kranju in Vitanju. Barvar je imel za munganje in dovažanje materiala lastne konje. Pri večjih obratih je zaposloval tujo, pri manjših pa domačo delovno silo. Prav tako so imeli pri večjih obratih na enem koncu hiše posebno, naprej molečo streho z lesenim grebenom, »grabljami«, za sušenje pobarvanega blaga (Škofja Loka). Pri drugih, največkrat manjših obratih, so blago sušili na rantah pred hišo (Vitanje). V delavnici so bile navadno ob kotlih in mizah za tiskanje nameščene še police za modele, mizica za rezervo, tudi »pop« imenovano, na stropu pa so bili drogovi za obešanje potiskane tkanine. Barvarna v Škofji Loki je imela za tiskanje platna poseben prostor, »drukarco«.

Kolikor moremo ugotoviti, so barvarji na Slovenskem tiskali na dva načina. V začetku 19. stoletja, ponekod pa tudi še v 20. stoletju, so barvali in tiskali na »rezervni postopek«. Tako so na belo tkanino najprej nanесли z modelom »rezervo«, nekakšno kašasto lepilo, nakar so blago, ko se je poprej posušilo na rantah, modro pobarvali. V vodi raztopljeno modro indigo barvo so imeli v »kipi«, kamnitem kotlu. Blago so barvali tako, da so naravnali 25 metrov dolgo blago na železen obroč »ram«, nakar so ga s pomočjo škripca spuščali in dvigali iz barve. Po manjših obratih so blago posušili kar na škripcu in so ga potem namakali v žvepleni kislini, razredčeni v primernem razmerju z vodo, da je odpadlo lepilo in se je pokazala lepa modra barva hkrati z vzorci.

Po drugem postopku so tiskali barvne vzorce neposredno na platno. Tudi tukaj so imeli za enakomerno nanašanje lepila na model globoko mizico, ki je imela dno obloženo s povoščenim platnom ali usnjem. Vanjo so nalili lepilo — barvarji so uporabljali različne recepte za pripravljjanje lepila — v katerega je barvar pomakal model in ga pritiskal na blago. Pri drugem postopku so najprej blago modro pobarvali, nato so šele tiskali vzorce. Če so hoteli dobiti bele vzorce, so tiskarski barvi dodali snovi, ki so razkrojile osnovno barvo tkanine, to so bile brezbarvne, v vodi topljive snovi, ki so jih pri kasnejšem pranju odstranili s tkanine. Pestrejše vzorce pa so dobivali tako, da so dodali barvilo, obstojno proti jedkim sredstvom. Svetlejšje vzorce na temni podlagi so dosegli s tem, da so tiskarski barvi dodali manjšo količino jedkih snovi da se osnovna barva ni povsem uničila.

Tako obdelano blago so sušili na že omenjenih grabljah na hiši ali pa na rantah pred hišo. Nato so blago še »majstrali v štirki«, namakali v škrobu, sestavljenem iz lima, sode, moke in nekaj zrn modre galice, ga spet posušili in ga končno zlikali, »zmangali na mungi, na mongi«, kot imenujejo leseno pripravo z velikim vretenom za glajenje potiskanega platna. Vreteno je poganjala živina ali pa ljudje.

³⁵ Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, model (s. n.), sl. 10.

Zmangano blago so barvarji nato zmerili in navili na palico. Starejši barvarji so še konec 19. stoletja merili na laket (1,20 m), mlajši pa že na metre. Zaslužek je bil samo od barvanja in tiskanja blaga, ker so kmetje sprva prinašali le doma izdelano platno, kasneje pa so barvarji sami kupovali bombažno blago, ga barvali in so nekaj malega zaslužili tudi s preprodajo blaga.

Tako kot na Češkoslovaškem in v Nemčiji so bile tudi na Slovenskem modrotiskarske delavnice dveh vrst: prve so obratovale pretežno v 19. stoletju v večjih krajih in so imele značaj manufakturniških in tovarniških obratov z dolgoletno barvarsko tradicijo še iz 17. stoletja (Tržič, Kranj, Škofja Loka), druge pa so nastale večinoma po vaseh in manjših trgih v drugi polovici 19. stoletja, ko so velike že ponehavale obratovati. Zavoljo še živečega platnarstva je potreba po barvanju in tiskanju zlasti v odročnejših krajih še vedno obstajala (Žiri, Vitanje). Te delavnice so torej zadovoljevale potrebe kmečkega porabnika, bližnjega in tudi bolj oddaljenega. Večji modrotiskarski obrati so svoje izdelke prodajali tudi v tujino.

Medtem ko so večji barvarski obrati prenehali obratovati v glavnem že ob koncu 19. stoletja, so manjše delavnice opustile izdelovanje modrovine med prvo svetovno vojno. Tudi tem so takrat kmetje prenehali prinašati blago v barvanje in tiskanje, po drugi strani pa je postalo tiskanje platnenega in bombažnega blaga v primerjavi z industrijskim, po hitrejšem postopku izdelanim blagom — predrago.

Na osnovi medsebojnih primerjav moremo trditi, da so se naše modrotiskarske delavnice razvijale pod močnim avstrijskim in češkoslovaškim vplivom, o čemer pričajo enaki ali podobni vzorci in izdelovalni postopki, nadalje spričevala obrtnikov, ki so se izpolnjevali ali priučevali tej obrti v omenjenih deželah ter končno tudi ohranjena strokovna literatura, izvirajoča s Češkoslovaškega ali Avstrijskega. Kljub temu pa pomeni pred desetletji na Slovenskem zamrlo modrotiskarstvo v primerjavi s češkoslovaškim, kjer se je ohranilo do današnjih dni, zanimivo, čeprav še skoraj neobdelano poglavje tekstilne dejavnosti na Slovenskem.

Zusammenfassung

Blaudruck in Slowenien

Wie in der Tschechoslowakei und in Deutschland gab es auch in Slowenien zwei Arten von Werkstätten. Die einen arbeiteten überwiegend im 19. Jahrhundert in größeren Orten; sie hatten den Charakter von Manufaktur- und Fabrikbetrieben mit langer Färberei-Tradition, die bis ins 17. Jahrhundert zurückreicht (Tržič, Kranj, Škofja Loka). Die anderen entstanden größtenteils auf dem Dorfe oder in kleinen Marktflecken in der Mitte des 19. Jahrhunderts, als die großen bereits allmählich geschlossen wurden. Da aber die Herstellung von Leinen noch immer existierte, brauchte man in entlegenen Orten noch immer Färbereien und Druckereien (Žiri, Vitanje). Sowohl die eine als auch die andere deckten den Bedarf des bäuerlichen Verbrauchers in der Nachbarschaft und auch in entfernteren Gebieten. Größere Blaudruckbetriebe verkauften ihre Erzeugnisse auch ins Ausland.

Während die größeren Blaudruckbetriebe vornehmlich bereits Ende des 19. Jahrhunderts ihre Arbeit einstellten, hörten die kleinen Werkstätten erst während des I. Weltkriegs auf, Blaudruckwaren herzustellen. Auch hier also brachten die Bauern ihre Stoffe nicht mehr zum Färben und Drucken. Andererseits wurde das Bedrucken von Leinen und Baumwolle im Vergleich zu den industriell in schnelleren Verfahren hergestellten Stoffen zu teuer. Aufgrund der Vergleiche kann behauptet werden, daß sich unsere Blaudruckwerkstätten unter dem starken österreichischen und tschechischen Einfluß entwickelten. Davon zeugen gleiche und ähnliche Muster oder Herstellungsverfahren, ferner Zeugnisse von Handwerkern, die in den genannten Ländern ihre Kenntnisse erwarben oder erweiterten, und schließlich auch die erhaltene, aus Österreich und der Tschechoslowakei stammende Fachliteratur. Trotzdem stellt dieses vor Jahrzehnten in Slowenien ausgestorbene Blaudruckgewerbe im Vergleich mit dem der Tschechoslowakei, wo es bis auf den heutigen Tag erhalten geblieben ist, ein interessantes, obwohl noch nahezu unbearbeitetes Kapitel der Textilbearbeitung in Slowenien dar.